

A SZÉPPRÓZA FORMÁLÓDÁSA A REFORMKOR ÉS A ROMANTIKA VONZÁSÁBAN

DR. GÁL ISTVÁN

(Közlésre érkezett: 1978. december 29.)

A magyar széppróza fejlődésének az 1820–30-ig terjedő évtizedében két, a társadalmi fejlődést meghatározó tényezőkhöz kellett szorosan igazodni: a nemzeti nagykorúsodáshoz és a polgári felemelkedéshez. A két társadalomfejlődési tendencia vetületeként fellelhető az irodalom és ezen belül a próza fejlődése, folyamatos gazdagodása és ellentmondásossága egyaránt. A különféle előzmények továbbélése mellett a társadalmi igényeknek megfelelő tartalmi és műfaji törekvésekkel találkozunk.

A nyugati szentimentális áramlat, a hazai viszonyokból merítő érzelmi polgárosulás hatása és az eredetiség igénye egyszerre jelentkezik „Fanni hagyományai”-ban. Intenzív hazafiúi célzatosság és a korigényt sikeresen szolgáló, szórakoztató szándék összefonódása jellemzi Dugonics kezdetleges regényeit. A Tarimenes utazását magasabb eszmék írták meg Bessenyeivel, amely eszmeileg, műfajilag a francia felvilágosodás nagyjaihoz kapcsolódik. Az említett művek mellett a magyar szépprózának egyéb irodalmi szinten érzelhető termékei különféle román, illetve novellafordítások, kalandregények, szórakoztató olvasmányok, elsősorban a sürgető társadalmi igény és ízlés jellemzőiként érdemelnek említést. Ezek a törekvések, természetesen a változó körülményeknek megfelelően, változó erősséggel tovább élnek a XIX. század első harmadában is. Kazinczy, Báróczi magyarításai, Verseggy románjaitól folytatva a sort Fáy elbeszélésein keresztül Kisfaludy, Kölcsey, Vörösmarty szépprózai vállalkozásaiban izmosodik a magyar elbeszélő próza, mely egyenes vonulattal vezet az első „modern” regénykísérletig, Gaal Szirmay Ilonájáig, illetve az elismert első modern regényig, Jósika Abafijáig.

A fővonalak mellett helyet követel magának a széppróza társadalmi igényének megfelelő, szórakoztató célzatú prózairodalom is. Ez mennyiségileg is meglepően gazdag anyag. György Lajos monográfiája az 1800 és 1836 közti időszakból kétszáznegyven fordított vagy eredetiségre törekvő román címet sorol fel.¹

Az irodalom és művészet történeti szemléletű és sikeres művelésének példaképeként a magyar irodalom néhány jelentős alkotása is. Megjelennek irodalmunkban Münchhausen báró kalandjainak átültetései, Vörösmarty közreműködésével tizenhét füzetben napvilágot lát az Ezeregyéjszaka. A világirodalom legolvasottabb könyve a Genovéa Jászai Láng Ádám fordításában olvasható már 1824-ben. Le Sage, A sánta ördög című művének magyar fordítása 1803-ban jelent meg. A felsoroltak mellett nyomatékosabb tények is igazolják, hogy milyen gazdag értékekkel nyomul be hozzánk a világirodalom. Goethe, Sterne, Voltaire, Chateaubriand, Walter Scott művei részben már ismertek magyarul. Kazinczy Sterne Érzelmes utazását 1815-ben fordította le, még előbb (1770) a Werthert. Voltaire Zadigjét 1808-ban „magyarosította” Dugonics András.

Jelentős Walter Scott Ivanhoe-jának Thaisz András féle fordítása 1829-ben, amely megjelenése után kilenc évvel már nálunk is az olvasó kezébe került.

A fordítói munkában uralkodó szabad fordítási elv érvényesülésének ellenére jelentős idegen ízlést hordoznak a magyarított művek. A román irodalomban ritka kivétel az eredeti magyar mű. A megjelentek nagy többsége átdolgozás vagy értelmezett átírás. A korra jellemző a lazán értelmezett fordítói morál. A fordítás hűségének erkölcsi követelménye sem élt úgy a közfelfogásban mint ma. A fordítók, átdolgozók nyíltan vallották és vállalták a fordításaikat, illetve a változtatáshoz való jogukat. Kotzebue elbeszéléseinek egyik átültetője így ír: „Az írónak semmi elmésségét ki nem hagytam, magam is szőttem belé egy-egy kettős csippertkét, az indulatokat ízlésem szerint fejtettem le, holmit meg is változtattam, szóval ez a munka egészen sem az enyém, sem az íróé.”

A fordításoknak a magyar széppróza fejlődésében két vonatkozásban is jelentős szerepet tulajdoníthatunk. Az egyik az, hogy a világirodalom remekeinek megjelenése magyar nyelven erős ösztönzést adott a magyar történelmi regény fejlődéséhez és hozzájárul ahhoz, hogy ez a műfaj irodalmi rangot biztosítson magának. A fordítások hatására kezdenek foglalkozni az érzelmes történetek írásával Szalay, Gaal és Bajza. A másik vonatkozás az, hogy a külföldi témák adaptálásának volt történelmi jelentősége.

Wéber Antal A magyar regény kezdetei című művében a fejlődések egyértelmű világos képét nyújtja, amikor a következőket írja: „A fejlődés sematikus ábrája ez: idegen történetek magyar nevekkal ellátva, eredeti történet, átvett idegen figurákkal és fordulatokkal, és végül eredeti történet jórészt eredeti figurákkal egy stílusirányzat, vagy jellemző idegen írói módszer befolyása alatt.”²

A fordítások hatása és az eredetiség problematikájának összefüggése tehát egymástól két elválaszthatatlan tényező, melynek összefüggései a magyar széppróza fejlődésének vizsgálatában nem hanyagolhatók el. Nagy hibát vétenénk, ha a magyar regény kialakulásának körülményeit csupán a nagy szerzők nagy műveiből kiindulva ítélnénk meg. Ahhoz, hogy ezek a művek megszülethessenek, a kibontakozó fejlődés előzményeinek kellett feltételként létrejönni. A minták felhasználása, az önálló alakítások tétova kísérletei megoldják azokat a legelemibb problémákat, melyek leírás, párbeszéd, a jellemrajz egyszerű fogásai és főként a kor gondolkodásához az elavult régiségnél jobban illő prózai stílus kialakulásában jelentkeznek. Nyilvánvaló az, hogy Jósika a nemzethez szóló mondani valóját nem tudta volna olyan művészi formába önteni, ha előtte a fordítások, magyarítások és az előző eredeti kísérletek hasznos tapasztalatait nem ismerte volna, azaz, ha a prózai hatás elemi eszközeinek kimunkálásával egy időben kellett volna tartalmi és felfogásbeli újításait érvényre juttatni. Ebben az állításunkban megerősít bennünket Weber Antal, A magyar regény kezdetei című tanulmánya mellett György Lajos hasonló című tanulmányában³, aki a regényfejlődés írói feltételei mellé odahelyezi az olvasóközönség fejlődésének fontosságát, amikor így ír: „Tehát a román kivívja jogait és olvasóközönséget teremt. Ez tagadhatatlan érdeme. Jósika azt mondja, hogy akkor is megírta volna Abafit, ha előtte senki sem írt volna regényt. Nagyön kétséges azonban, hogy regényeivel aratott volna-e olyan nagy és gyors sikert, ha a román évtizedeken keresztül nem munkálja a talajt, nem műveli a fogékonyságot s toborozza az olvasókat.”

A magyar elbeszélő próza formálódásának vizsgálatához a művészi, alkotói vágyak és képességek alakulása mellett figyelemmel kell lennünk a kor társadalmának fejlődési tendenciáira, a társadalom irodalom iránti igényeire, a külföldi művészeti irányzatok hatásaira. Ezek közül a korabeli helyzetkép vázolásának érdekében az olvasóközönség színvonal, igénye érdekes képet nyújt.

A prózánk fejlődésében a korabeli románoknak különös jelentőségük van. Ugyanis az olvasók száma a XVIII. század végén meglehetősen alacsony és éppen a román műfaja

az, amely változást hoz. Kármán József 1794-ben még arról panaszkodik, hogy „kegyetlenség nélkül talán nem is lehet szemére vetni hazánknak az olvasás iránt való hidegséget. Hogy ez a hidegség nagy, hogy a könyv a háznál nálunk legutolsó jószág, és ennél kedvesebb egy játékkártya vagy egy üsző, ezt fájdalmasan látjuk, akik hazánkat esmérjük.”⁴

Hasonlóképpen nyilatkozik Vitkovics is: „A magyarok, fájdalom, nem igen szeretnek olvasni, s így literatúránkat is nemszeretésükkel előmenetében visszarúgják.”⁵

Sok ok lehetett a jogos panaszra, mert mások is olyan lesújtó észrevételeket tesznek, hogy „az odahaza ülő úrfiaknak többnyire a puska, pipa, jó kopó vizslakutya s játék a beszédtemájuk, s a társalgásban a széphistóriák helyett semmiségeket mondanak, s mivel nem olvasnak, annyira tudatlanok, hogy a vicispánoknál a szolgabíróknál nagyobb urakat a világon nem ismernek szegények.”⁶

Az ifjúság olvasási kedvének felkeltése foglalkoztatta íróinkat és keresték azokat a témákat és műfajokat, amelyek leginkább érdeklődést válthatnának ki szélesebb társadalmi bázison. A század végén és a századfordulón könyveket azok vásároltak elsősorban, akiknek hivatali szolgálata ezt megkövetelte, illetve „akik valamennyire még az olvasásnak kedvelői, azok vagy papi emberek, vagy érettebb gondolatú öregek voltak” – írja Kazinczy levelezéseiben.⁷

Lényeges változás a XVIII. század fordulóját követő húsz évben következik be, melyet a román irodalom elfogadása jelent. Az olvasási vágy felkeltésére a román igen alkalmasnak bizonyult. Soha addig nem hallott sikereket ért el. Kis István budai és pesti könyvárus a Zaidből, a Kotzebue-román Kis János-féle fordításából egy hónap alatt 400 példányt adott el 1803-ban két vásáron. Ennek tudtán lelkesülve írja Kazinczy: „Itt literatúránk arany századja!”⁸

A Tudományos Gyűjtemény a változásról azt állapítja meg, hogy a század elején már szélesebb tömegek lepték el a könyveket, s mohón kaptak a románokon „a költés kombinációjának a kifogyhatatlan productumain”⁹

Persze a könyvek igen kis százaléka volt magyar és magyar nyelvű, a szalonokban is általában a német nyelv járta. Az egykori íráskor szemrehányólag emlegetik, hogy „általában minden kisasszonyaink több német író és munkát ismernek, mint magyart”, s hogy „akárhová megy az ember magyar lyánkáinkhoz, mindenütt német könyveket találunk azoknak asztaljaikon”¹⁰

Nyilvánvaló, az igazi ok az, hogy nem voltak jó eredeti magyar művek, s hogy nálunk ebben az időszakban ötször több idegen könyv fogyott el mint magyar. A német nyelvű szórakoztató irodalom hegemon helyzetét észrevehetőleg a magyar románok ingatják meg először. A magyar elbeszélők pedig komoly feladatuknak tekintették, hogy írásaikban foglalkozzanak ha kell a gúny eszközeivel is, az idegen könyvek imádatával. Gaal József ezt a módszert követve így ír: „A divatos dáma olvasni Kotzebuet, La-Fontainet, Schillinget, Claurent s több híres, obscurus férfiakat szokott, kivéven ha néha Van der Velde, Honwald, vagy Zschokke akadt kezeibe, sőt egyszer esős időben az ablak alatt senki sem járkál, eluntában Scott Walterig eltévedt.”¹¹

A harmincas évek elejére tehető az az idő, amikor már csendesedik a háborgás amiatt, hogy nem olvasnak az emberek, s már itt-ott olyan hangok hallatszanak, mely szerint „a magyar olvasóközönség, ha nem is hirtelen, mégis lassanként szaporodik”¹²

Az olvasás terjedése szorosan összefügg tehát a sajátos átmeneti jellegű elbeszélő próza és a modern regény első kialakult példáinak terjedésével. Mennyiségre és népszerűsége nézve nyilván az előzőek voltak túlsúlyban. A téma tekintetében elsősorban a kalandos és történeti tárgyú művek uralkodtak. A meglepő történetek, gyilkosságok, borzalmak, váratlan találkozások a hatáskeltésnek kezdetleges, egyszerű, de igen eredményes eszközei. Az ilyen kifejlesztett technikai eljárások még a gyengébb munkákban is a próza

korlátlan áradásával kifejezhetett olyan élményanyagot, legtöbb esetben igazabb tartalom hiányában, amely megragadta a vegyes összetételű olvasógárdát. A hatáskeltés írói fogásának elburjánzó használata, a borzalmak féktelen áradása, a fantázia korlátlan szárnyalása, az epedő szerelmek, nemes lovagok, kalandorok tömeges szerepeltetése vált divattossá. Ha kezünkbe vesszünk egy-egy reformkori prózai művet, feltűnik előttünk néhány jellegzetes helyzet, kifejezés. Tájakat látunk, a szereplők mozognak, peregnek az események, s a nyugati minták sugalmazzák, diktálják az egész történetet, és mégis ennek a kísérletekkel teli időszaknak az emléke nem akar elmaradni. A fordításokon nevelődött magyar próza fokozatosan veti le a külföldi elemek hatását, és a sajátos elemek erősödésével, ezek összeolvadásával bontakozik egyre teljesebbé.

A sokféle témával, érzéssel, helyzettel való folyamatos birkózás a fejlődési folyamat egészében megszüli az elbeszélő próza alapvető eljárásainak módszerét, stílusát, nyelvét. A beszélek, novellák, regények olvasása közben találunk éretlen megoldásokat, megdöbbentő primitívsegeket. A mesterkelt szavak, valószerűtlen történetek, torzított figurák az elénk táruló zsákutcák hatását keltik. Ezek a jelenségek mégsem vonnak le abból a tényből semmit, hogy e korszakban izmosodnak a műfaj további alakulásának lényeges feltételei. A műfaj fejlődésében az eszmei mozgatóknak kései említése nem azt jelenti, hogy az eszmei erők másodlagos szerepet kapnak e jelentős változásban. A reformkorban a haladó eszmék hatására a közéletben és az országgyűlésen olyan társadalmi kérdések bukkannak fel, amelyek egyre szélesebb rétegeket itatnak át.

Természetes folyamat tehát az, hogy az új eszmék és új emberi problémák megteremkenyítik az elbeszélő műfajokat is. A nemzet első átalakulásából sarjadó társadalmi és történeti tematika a sablonokkal, idegen mintákkal küszködve 1818-tól a beszélekben, a novellákban ölt testet. Az elbeszélések kisebb terjedelmükkel, szerényebb ábrázolási igényekkel jobban fel tudják villantani a vajúdo magyar élet egy-egy sajátos képét. Ezekben a novellákban folyik a küzdelem tudatosan vagy öntudatlanul a magyar valóság meghódításáért, itt formálódnak az eddig kialakult technikához az eredeti témák. A kezdeti lépések alacsony szinten ugyan, de az elkövetkezendő fejlődés elsőiként előkészítő szerepet vállalnak először a humoros és történeti tárgyú novellákban.

A novellairodalmunkban is az első termések fordítások és „magyarítások”. Az első eredeti novellánk életre hívása után (Fáy András Különös testamentuma; 1818.) egyetlen elbeszélést kivéve (Aszalay József: Klélia; 1820.) nem jelenik meg novella. A műfaj fejlődésében ugrásszerű változást az 1822-ben meginduló Kisfaludy Aurórája és Igaz Sámuel Hébe címen kiadott zsebkönyve hoz.

A novellák megjelenésének fórumaivá a zsebkönyvek és a folyóiratok váltak. Önálló novelláskötetek kiadására ritkán nyílt lehetőség. Szinnyi Ferenc statisztikája szerint 1822–25-ig mindössze huszonegy eredeti beszély jelent meg, ide számítva Fáy Bélteky házáat is. 1922-től viszont minden irodalmi folyóiratban évenként jelentős számmal növekednek az elbeszélések. A leggazdagabb termést mennyiségileg és minőségileg Szinnyi szerint az 1823, 1825, 1828, 1829, 1830, 1834-es évek hozták. A novella fejlődését a következő nevek fémjelzik Kisfaludyn, a mesteren kívül: Fáy András, Kiss Károly, Vajda Péter, Bajza József, Gaal József és Vörösmarty Mihály.¹³

A műfaj bölcsője az Auróra (ezen a Kisfaludy és a Bajza-féle Auróra értendő). Ebben olvashatók a legszínvonalasabb és elsősorban eredeti novellák. Eredmények tekintetében számba jöhet még Róthkrepf (Mátray) Gábor Regélője, mint az első szépirodalmi hetilapunk, mely hetenként kétszer jelenik meg, és noha hasábjain elsősorban fordítások olvashatók, eredeti novellákat is közöl, főleg 1833-tól 1835-ig. Ebben a lapban találkozzunk először a fiatalokkal, Frankenburggal, Garayval, Nagy Ignáccal és Tóth Lőrincsel. A másik hetilap, Munkátsy János Rajzolatokja szintén kétszer jelenik meg hetenként, és

munkatársai között találjuk Kovács Pált, Nagy Ignácot, Csató Pétert, Tóth Lőrincet, és itt mutatkozik be novellájával Gaal József, Karacs Teréz, Kuthy Lajos.

A novellák témáit osztályozva Szinnyi két típusba sorolja az elbeszéléseket a közvetkező jelöléssel: „történeti tárgyúak és jelenkori tárgyúak”. A harmincas évek kezdetétől különösen megszorodik a „jelenkori tárgyú” novellák száma. 1822-től 1835-ig a 93 történeti elbeszéléssel szemben 177-re emelkedik az aktuális témákkal foglalkozó novellák sora. Ezeknek az adatoknak megtalálhatók a nyilvánvaló társadalmi okai. A reformkor magyar irodalmának kibontakozása olyan folyamat, amelyet az érdeklődési kör fokozatos szélesülése jellemez. A politikai és a művelődési törekvések egységének koncepciója a középnemesség egyre erősödő és szélesedő mozgalmának áramába torkollik, ami azt hozza magával, hogy az irodalomban bőséges életanyag bukkan fel változatos problémákkal, aminek az ábrázolása szinte szükségszerűnek látszik.

A belső eszmei, társadalmi erjedés, amely a közéletben megindult, anyagot szolgáltat a különböző régi és új műfajok számára, és folyamatos virágzás bontakozik ki. A legerősebb műfaj nyilvánvalóan továbbra is a líra marad, de privilégiuma művészi színvonal tekintetében is veszélybe került. A csak epikailag megformálható életjelenségek ereje szívós küzdelemre ösztönzi az írókat, és az eredeti életanyag művészi megformálása legyűri a műfaj hagyománytalanságtól fakadó gyengeségeit. Létrejön az eszmei kapcsolat a magyar élet jellemző problémáinak az irodalomba való behatolásával, és az új műfaj most már nemcsak formai utánpótlásokban kap életeret, hanem irodalmi szükségletté válik; nyilvánvaló, hogy ez csak kiforrott, tudatos írói szemlélettel fogható fel, mint amilyennel Kisfaludy és Fáy is rendelkezett.

A történelmi elbeszélések lemaradása egyéb okokkal is magyarázható. A magyar próza fejlődése akkor, amikor a jelenkor problémáit választja témául, először a könnyebb ellenállás útját választotta úgy, hogy az éledező kritikai szellemet humoros novellák formájába öltöztette, hiszen a meglevő gondolati és élményanyag számára közvetlenül kezdett formát keresni. Másrészt a történeti tárgyú novellák születését az is mérsékelhette, hogy a reformkor eszméi új történelmi felfogás forrását indították el. Ez a forrongó szemlélet kezdetben szenvedélyesebben találta meg a helyét a lírában, melynek nyomán valóban nagyszerű költészet bontakozhatott ki. Egyébként a történelmi tapasztalat is azt bizonyítja, hogy amikor a költészetben új eszmék kezdenek lassan érlelődni, a történelmi témák túlsúlya csökken az epikában, és az eszmék társadalmi érvényesülésével párhuzamosan izmosodik az elbeszélés művészi színvonala tartalommal és formával egyaránt.

Az aktuális társadalmi kérdésekkel foglalkozó novellák elterjedésével kapcsolatos véleményünkkel nem szeretnénk azonban azt bizonyítani, hogy a történelmi múltunkkal egyáltalán nem foglalkoztak elbeszélőink, hiszen Kisfaludynak és Fáyknak ilyen témájú novellái cáfolnának meg bennünket elsőként. A líra műfajának problémái és témái szükségszerűen sugároznak át az elbeszélés műfajára. Először Kisfaludy Sándor regéiben fedezhetjük fel ezeket az elemeket, majd pedig a történelmi beszélyekben. A reformkori lírában egyértelműen jelentkezett a múltba fordulás azon alapvető jellegzetessége, melyben a régi dicsőséget szembeállítja a sivár jelennel. Így a prózának sem lehet más történelem-szemléleti alapja, mint a dicső múlt felidézése. Ez azonban magas szintű írói érettséget követelt meg, hiszen bonyolult feladata lehetett az irodalomnak és elsősorban az íróknak történelmünk reális megítélésében. A kialakulóban levő új történelmi szemlélet szükségszerűen találkozik az irodalom nemzeti hivatásának felismerésével, és ezzel a történelmi felfogás sajátos irodalmi vetületét hozza létre. E szintézist, amelyben a kor politikai fejlődésének alapvető tendenciái tükröződnek az író szubjektumán át, talán nemzeti önismeretnek vagy legalábbis az önismereti folyamat kezdetének lehetne minősíteni. Az iroda-

lomban ez már a reformkor politikai mozgalmi előtti fel-feltűnik Kisfaludy Sándornál, Fáyánál, majd később Vörösmartyánál, amikor ez a nemzeti önismeret már honszerelme vallomássá hevül és a magyar nemzeti egyenrangúsodásig fokozódik.

És ha honszerelmet költenél fel,
Melly ölelve tartja a jelent,
Melly a hűség szép emlékezetével
Csügg a múlton és jövőt teremt,
Zengj nekünk hatalmas húrjaiddal
Hogy szívekbe menjen által a dal;
S a felébredt tiszta szenvedélyen
Nagy fiakban tettek érjenek,
És a gyenge és erős serényen
Tenni, túrni egyesüljenek;
És a nemzet, mint egy férfi álljon
Érc karokkal győzni a viszályon.

Ez a széles gesztusú és szuggesztív erejű líra csak úgy juthatott erre a fokra, hogy egyesíteni tudta a helyes nemzeti múlt értékelését a jelen, politika tette ébresztő erejével, a nemzeti önismerettel.

Ennek az eszmének nyilván többféle értelmezése élt. Mászt jelentett főleg módszerét tekintve egy nemesnek, mint egy jobbágnak. Mégis a régi nemesi nemzetfogalmat revideálásra kényszerítette, hiszen a gazdasági és politikai kényszerhatások ezt már kézzelfoghatóan jelezték a kiváltságokkal rendelkező rétegek számára. Eljutott a reformkori társadalmunk arra a fokra, hogy tudomásul vegyen egy olyan újfajta nemzeti érzést, amelynek meghatározói a konkrét gyakorlati politikai tényezők. Nemzeti múltunk újszerű értékelése olyan történelemszemléletet formált, mely erősen szubjektivizálódik és emiatt intenzív érzelmi telítettséggel rendelkezik. A múlttal a jelen szemszögéből nézve a tiszta jövő érdekében kovácsolja a nemzeti önismeretet, melyet a „hass, alkoss, gyarapíts” s a „haza és haladás” jelszavai egyértelműen kifejeznek. Ez a reális nemzeti önismeret szükségszerűen vezet a szociális problémák megoldásának fontosságához, egy fejlettebb, jobb társadalom megteremtésének felismeréséhez. Az eszmék tisztulásának és az erkölcsök formálásának szent hivatását magára vállalta a reformkor irodalma is. Ennek megfelelően módosította a régi és megteremtette az új, korszerű műfajokat a prózában a bonyolultabb tartalom művészi kifejezésére. Sok volt a kísérletező író, legalább olyan sokszínű a műfajgazdagodás.

A harmincas évek végén és a negyvenes évek elején erős differenciálódás indul meg a szépprózai alkotások művészi értékeinek felmérésében. Az elbeszélők száma megnő, tért hódít a széppróza, s az elbeszélések java a kor nagy kérdéseivel kapcsolódik, a nemzet, a társadalom gondjaiban osztozik a költészettel. Eszmei és művészi tekintetben itt húzódik a határvonal a negyvenes évek értékteremtő, a valósággal kölcsönhatásban alakuló próza-irodalma és a pusztán külföldi minták követésére szorítkozó elbeszélések között.

A probléma túlzott leegyszerűsítését kellene vállalni, ha azt állítanánk, hogy ez az előbb említett határvonal a realizmus és a romantika ellentétében, illetve kölcsönhatásában jelentkezik. A valóságos helyzet ettől sokkal bonyolultabb, amit a későbbi alkotások példáival igazolhatunk. Eötvös kritikai realista regényeiben igen sok romantikus vonást találunk, ugyanakkor Jókainak az európai romantika hatása alatt született műveiben számos realizmusra utaló mozzanatra figyelhetünk fel. Nagy Ignác és Kuthy romantikus regényeiben is feltűnnek realista vonások, Gaal és Pákh realizisztikus elbeszéléseiben találkozunk romantikus motívumokkal. A társadalmi problémák ábrázolására ösztönzést adott a francia romantika is. A hazai romantika, mely már korábban összefonódott a tette

serkentő múlt idézésével, most szerepet kap a társadalmi ellentétek szélsőséges megjelenítésében. A negyvenes években, különösen a fiatalabb prózaírók, a nemzeti múlt képei helyett gyakrabban fordulnak romantikus érdeklődéssel a társadalmi jelenségek mögött meghúzódó rejtelmekhez, és talán ezért választják többször a szegény néposztályok vagy a társadalomtól elidegenített, vagy kitagadott rétegek életének ábrázolását. Ez a fajta romantika át- meg átszövi a kor központi, nemzeti és társadalmi törekvésének bemutatását úgy, hogy a társadalmi valóság néhány nem lényegtelen jellegzetességét romantikus módon érzékelteti, elsősorban a társadalmi ellentétek jelzésére. Ugyanakkor a valóság által ihletett irodalom művelőinek azt is kellett érezni, hogy egy ponton túl a romantikus szemlélet már képtelen a valóság folyamatainak érzékeltetésére a romantikus ábrázolás eszközeivel. A tehetségesebbek rájöttek arra, hogy az élet bonyolultabb igazságának kifejezésére újfajta szemléletre van szükség, és keresték ennek a szemléletnek megfelelő esztétikát és új formákat. Lassan, de biztosan így tör előre a realizmus a negyvenes évek elbeszélő prózájában, a novella műfajában, elsősorban Kuthy, Gaal és Pákh alkotásaiban.

JEGYZETEK

- [1] György Lajos: A magyar regény kezdetei. Bp., 1941.
- [2] Wéber Antal: A magyar regény kezdetei. Bp., 1959. 176. 1.
- [3] György Lajos: A magyar regény kezdetei. Bp., 1941. 55. 1.
- [4] Uránia 1974. III. 305. 1.
- [5] Vitkovics Mihály művei. Bp., 1877. IV. k. 8. k. 64. 1.
- [6] Erkölcsei iskola. Bp., 1790. Bevezetés.
- [7] Kazinczy levelezései. Bp., 1891. II. 169. 1.
- [8] U. o. III. 95. 1.
- [9] Tudományos Gyűjtemény. 1825. IV. 79. 1.
- [10] Tudományos Gyűjtemény. 1825. II. 63. 1., 1826. II. 96. 1.
- [11] Rajzolatok. 1835. 49. sz.
- [12] Thaisz András: Scott Ivanhoe fordítása. 1829. VIII. 1.
- [13] Dr. Szinnyei Ferenc: Novellairodalmunk Jósikáig. Különlenyomat az „Irodalomtörténeti közlemények” 1911. évfolyamából. Bp.